

A KÖRNYEZET JOGI VÉDELME AZ ÓKORI RÓMÁBAN

SÁRY Pál
egyetemi tanár (ME ÁJK)

1. A termőföldek és az erdők védelme

A római polgárok magatartását jogi, vallási és erkölcsi normák szabályozták. Az erkölcsi normák elsősorban azt határozták meg, hogy a *pater familias*nak otthon, a saját házában, a saját földjén hogyan kell viselkednie: milyen a jó apa, a jó férj, a jó rabszolgatartó, a jó gazda. A *mos* szabályainak betartását a *ensorok* ellenőrizték. A *ensorok* másik fő feladata az volt, hogy különböző névjegyzékeket vezettek: a polgárokat különböző csoportokba sorolták be. Ez utóbbi feladatuk ellátását összekötötték az erkölcsfelügyelettel: az erkölcstelen *senatorok* nevét törölték a *senatus* névjegyzékéből, az erkölcstelen lovagok nevét törölték a lovagok névjegyzékéből, s bármely erkölcstelen polgár nevét törölhették a *centuriák* és a *tribusok* névjegyzékéből. A *centuriákból* és a *tribusokból* kizárt polgárok az *aerariusok* csoportjába kerültek. Az *aerariusok* jogképessége korlátozott volt: nem vehettek részt a népgyűlésen, nem rendelkeztek sem aktív, sem passzív választójoggal, nem szolgálhattak a légióban, és egy külön fejadót kellett fizetniük.

A római társadalom ősi erkölcsi szabályai szerint a jó gazda a szántóföldjét, a szőlőjét, a gyümölcsösét gondosan ápolta, művelte. A *ensorok* ezt is ellenőrizték,¹ s a hanyag gazdát büntetésül az *aerariusok* csoportjába sorolták. Ezt több forráshely is bizonyítja. Aulus Gellius a *Noctes Atticae* (Attikai éjszakák) című művében a következőket írja:

---

¹ Vö. Alan E. ASTIN: *Regimen Morum. The Journal of Roman Studies*, vol. 78. (1988) 22.; Ernst BALTRUSCH: *Regimen morum. Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*. München, Verlag C. H. Beck, 1989. 17.; Nadja EL BEHEIRI: *Das »regimen morum« der Zensoren. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*. Berlin, Duncker & Humblot, 2012. 120., 151.; JAKAB ÉVA: Földtulajdon és társadalom. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, vol. 75. (2013) 314.; HEGYI W. György: *Mos és res publica. Politikai kultúra a köztársaságkori Rómában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. 93.

„*Si quis agrum suum passus fuerat sordescere eumque indiligenter curabat ac neque araverat neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine poena fuit, sed erat opus censorium, censorisque aerarium faciebant.*” („Ha valaki hagyta, hogy a szántóföldje elvaduljon és azt megfelelően nem gondozta, se nem szántotta, se nem gyomlálta, vagy ha valaki a gyümölcsösét vagy a szőlőjét elhanyagolta, az nem maradt büntetlenül, hanem *censori* fellépést eredményezett, és a *censorok* [az illetőt] *aerariusszá* tették.”)²

Az idősebb Plinius is megerősíti, hogy „*agrum male colere censorium probrum iudicabatur*”, vagyis „a föld helytelen művelését a *censorok* büntetnek minősítették”.³ A termőföld feletti tulajdonjog tehát kötelezettségekkel járt, melyek elmulasztását az állam szankcionálta. Azt is mondhatjuk, hogy a termőföld tulajdonosának jogait korlátozta a gondos művelés, ápolás kötelezettsége.

E kötelezettség természetesen a mezőgazdasági ingatlan haszonélvezőjét, bérlőjét, illetve örökhaszonbérlőjét is terhelte. A haszonélvezőtől elvárták, hogy olyan gondosan művelje a földet, mint a jó családapa. Ulpianus a következőket írja:

„*Item si fundi usus fructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid inde percipi potest, ipsius fructus est, sic tamen ut boni viri arbitratu fruatur. Nam et Celsus libro octavo decimo digestorum scribit cogi eum posse recte colere.*” („Ugyanígy, ha telket rendelnek hagyományként, mindaz, ami a telken terem, mindaz, amit be lehet szedni, a telek gyümölcsének számít, feltéve azonban, hogy a gyümölcsötetés a tisztességes ember elvárásainak megfelelően történik. Mert Celsus is azt írja *digestáinak* 18. könyvében, hogy [a haszonélvezőt] kényszeríteni lehet [a föld] helyes művelésére.”)⁴

Ulpianus egy másik közlése szerint a haszonélvezőnek nem volt szabad kivágnia a gyümölcsfákat.⁵ Sőt, ahogy Paulus írja, a haszonélvező köteles volt új fákat ültetni a kipsztultak helyére.⁶ Ulpianus véleménye szerint a haszonélvező csak azzal a feltétellel nyíthat bányát a telken, ha e tevékenységével nem árt a föld művelésének.⁷

Hasonló szabályokat találhatunk Iustinianus Institutióiban:

„*Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. Recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti.*” („De ha valakinek egy nyáj felett van

² Gell. 4,12 (S. P. ford.).

³ Plin. *NH* 18,3,11 (Hoffmann Zsuzsanna ford.).

⁴ Ulp. D. 7,1,9 pr. (S. P. ford.).

⁵ Ulp. D. 7,1,13,4.

⁶ Paul. D. 7,1,18.

⁷ Ulp. D. 7,1,13,5.

haszonélvezete, tartozik a szaporulatból az elhullt példányokat pótolni, amint azt Iulianus is helyesnek mondja, s a kipusztult szőlőtőkét vagy fákat is mással kell helyettesítenie. Ugyanis helyesen kell a földet művelnie, s úgy kell használnia, mint a gondos családapának.”⁸

A rómaiak különbséget tettek fakitermelésre szolgáló erdő (*silva caedua*) és nem fakitermelésre szolgáló erdő (*silva non caedua*) között. Gaius szerint

„*Silva caedua est, ut quidam putant, quae in hoc habetur, ut caederetur. Servius eam esse, quae succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascitur.*” („*A silva caedua*, ahogy egyesek vélik, olyan erdő, melyet abból a célból tartanak, hogy kivágják. Servius úgy gondolja, hogy ez olyan erdő, mely a töveiből vagy a gyökereiből újra kinő, ha kivágják.”)⁹

Ha erdő képezte a haszonélvezet tárgyát, a haszonélvezet tartalma attól függött, hogy milyen erdőről volt szó.¹⁰ Pomponius a következőket írja:

„*Ex silva caedua pedamenta et ramos ex arbore usufructuarium sumpturum: ex non caedua in vineam sumpturum, dum ne fundum deteriolem faciat.*” („*A haszonélvező a kitermelés céljából tartott erdőből a karókat és a faágakat elviheti; az olyan erdőből, melyet nem kivágás céljából tartanak, elviheti azt, amire a szőlőben szüksége van, egészen addig, amíg nem tesz kárt a telekben.*”)¹¹

A Digesta kompilátorai e fragmentum után helyeztek el egy mondatot, mely Paulustól származik: „*Sed si grandes arbores essent, non posse eas caedere.*” („*De ha a fák nagyok, nem szabad azokat kivágnia.*”)¹² E mondat véleményem szerint úgy értelmezhető, hogy a nem fakitermelésre szolgáló erdőből a haszonélvező a nagyobb fákat nem vághatta ki jogszerűen.

A bérlő is köteles volt a mezőgazdasági ingatlant gondosan művelni. Clausing a római *colonus*ról írt átfogó művében azt írja, hogy a bérlő legfőbb kötelessége a termőföld megfelelő művelése volt.¹³ A bérlő kötelességeivel kapcsolatban Gaius a következőket jegyzi meg:

„*Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet. Et ante omnia colonus curare debet, ut opera rustica suo quoque tempore faciat, ne*

⁸ Inst. 2,1,38 (Mészöly Gedeon ford.).

⁹ Gai. D. 50,16,30 pr. (S. P. ford.). A *silva caedua* értelmezéséhez bővebben ld. MARÓTI Egon: *Silva caedua. Antik Tanulmányok*, vol. 19., no. 2. (1972) 175–182.

¹⁰ Vö. PÁZMÁNY Zoltán: *A haszonélvezet a római jogban*. Kecskemét, Sziládi László könyvnyomdája, 1902. 43–45.

¹¹ Pomp. D. 7,1,10 (S. P. ford.).

¹² Paul. D. 7,1,11 (S. P. ford.)

¹³ Roth CLAUSING: *The Roman Colonate. The Theories of its Origin*. New York, Columbia University, 1925. 263.: „The most important obligation of the tenant was the proper cultivation of the soil.”

intempestiva cultura deteriore fundum faceret.” („A bérlő mindent a bérleti szerződés szerint köteles csinálni. És a bérlőnek mindenekelőtt arra kell ügyelnie, hogy a mezei munkákat a kellő időben végezze el, nehogy kárt okozzon a telekben a nem megfelelő időben végzett földműveléssel.”)¹⁴

Paulus szerint abban az esetben, ha egy telket öt évre bérbe adtak, a tulajdonos azonnal perelheti a bérlőt, amint az elhanyagolja a telek művelését: „*Si [...] fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, potest dominus, si deserueret [...] fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere.*”¹⁵ További Digesta-fragmentumok is arra utalnak, hogy a bérlő – nyilvánvalóan a föld termékenységének megóvása céljából – köteles volt megfelelően művelni a mezőgazdasági ingatlant.¹⁶

Az erdő bérlője szintén köteles volt az ingatlan állagát megóvni. Ennek érdekében az erdő megfelelő őrzéséről is gondoskodnia kellett. Alfenus egy helyen a következőket írja:

„*In lege locationis scriptum erat: 'Redemptor silvam ne caedito neve cingito neve deurito neve quem cingere caedere urere sinito'. Quaerebatur, utrum redemptor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere possit. Respondi verbum sinere utramque habere significationem, sed locatorem potius id videri voluisse, ut redemptor non solum, si quem casu vidisset silvam caedere, prohiberet, sed uti curaret et daret operam, ne quis caederet.*” („Egy bérleti szerződésben a következő kikötés szerepelt: »A bérlő az erdőt nem vághatja ki, nem hántolhatja le, nem égetheti fel, s nem hagyhatja, hogy bárki lehántolja, kivágja vagy felégesse.« Kérdéses, hogy a bérlőnek csak akkor kell fellépnie, ha meglát valakit ilyen dolgok végzése közben, vagy őriznie is köteles az erdőt, hogy senki se tehessen ilyet. Azt válaszoltam, hogy bár a hagyni ige mindkét jelentéssel bír, úgy tűnik, a bérbeadó nem azt akarta, hogy a bérlő csak akkor lépjen fel, ha véletlenül meglátja, hogy az erdőt éppen vágják, hanem inkább azt, hogy gondoskodjon arról, s tegyen valamit annak érdekében, hogy azt senki se vágassa ki.”)¹⁷

Amint e fragmentumból kitűnik, az erdőt érő károkért a bérlőt (haszonbérlőt) a préklasszikus korban általános jellegű, objektív *custodia*-felelősség nem terhelte.¹⁸

¹⁴ Gai. D. 19,2,25,3 (S. P. ford.).

¹⁵ Paul. D. 19,2,24,2.

¹⁶ Ld. Iav. D. 19,2,51 pr.; Paul. D. 19,2,54,1. Vö. Bruce W. FRIER: Tenant's Liability for Damage to Landlord's Property in Classical Roman Law. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, vol. 95. (1978) 240–241.; Paul DU PLESSIS: Subletting and the Roman law of letting and hiring: Interpreting C.4.65.6. *Revue internationale des droits de l'antiquité*, vol. 52. (2005) 139.

¹⁷ Alf. D. 19,2,29 (S. P. ford.). Az idősebb Plinius részletesen leírja, hogy mely fák pusztulnak el, ha kergüket lehántják (Plin. *NH* 17,37,234–236).

¹⁸ Az eset további elemzését ld. FRIER i. m. 244–245.; MOLNÁR Imre: A dologbérlő felelőssége a római jogban. In: BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VI.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1986. 262–263.; Andrea TRISCIUOLIO: Sull'interpretatio alfeniana pro locatore in D. 19,2,29. *Archivio*

A faállományban harmadik személy által okozott károkért az ingatlan bérlője a klasszikus korban sem felelt objektív alapon.¹⁹ Ezt jól tükrözi Gaius egyik mondata, amely szerint a bérlő saját *culpájának* minősül, ha a szomszéd az ő ellenséges magatartása miatt vág ki fákat a bérelt ingatlanon: „*Culpa autem ipsius et illud adnumeratur, si propter inimicitias eius vicinus arbores exciderit.*”²⁰

Az *emphyteusis* szó eredeti, görög jelentése: beültetés. Ez már önmagában jelzi számunkra, hogy az örökhaszonbérlő egyik fő kötelessége az ingatlan beültetése (első lépésben gyakran a beültetésre való alkalmassá tétele) és megfelelő művelése volt.²¹

Érdemes megemlíteni, hogy más fának jogellenes kivágása a XII táblás törvény rendelkezései szerint *delictum*nak minősült.²² Az idősebb Plinius a fentebb már idézett természetrajzi művében a következőket írja:

„*Fuit et arborum cura legibus priscis, cautumque est XII tabulis ut, qui iniuria cecidisset alienas, lueret in singulas aeris XXV.*” („A fák gondozása szerepelt a régi törvényekben is: a tizenkéttáblás törvény kimondja, hogyha valaki jogtalanul kidönti másnak a fáját, a büntetése minden fáért huszonöt *as* legyen.”)²³

A törvényt értelmező *pontifexek* e szabályt a szőlőtőkék kivágásának esetére is kiterjesztették.²⁴ A pénzbüntetés megfizetését az *actio de arboribus succisis* nevű keresettel lehetett követelni.²⁵ Később e civiljogi keresetet felváltotta a *praetor* által kifejlesztett *actio arborum furtim caesarum*.²⁶ E változtatásra Lenel szerint azért volt szükség, mert

---

giuridico, vol. 220. (2000) 581–610.; Mario FIORENTINI: Precedenti di diritto ambientale a Roma? II. La tutela boschiva. *Index*, vol. 35. (2007) 334–336.; Magdolna SiC: Povodom jedne „zalutale” odredbe u Teodosijevom kodeksu (C. Th. 10,1,12) – zaštita šuma u starom Rimu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 48., no. 3. (2014) 214–215.; SIKLÓSI Iván: Custodia-felelősség és dologrongálás a klasszikus római jogban. *Jura*, vol. 21., no. 1. (2015) 121–122.

¹⁹ Arról, hogy a harmadik személy által elkövetett dologrongálásért a klasszikus korban nem állt fenn objektív *custodia*-felelősség, ld. SIKLÓSI Iván: Custodia-felelősség és *damnum ab alio iniuria datum* a klasszikus római jogban. In: SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2013. 430–445.; Uő.: *Forráselemzések római dologi és kötelmi jogból*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2020. 185–205.

²⁰ Gai. D. 19,2,25,4. Vö. FRIER i. m. 239.; FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 287.

²¹ Vö. William R. JOHNSTON: *Emphyteusis. A Roman 'Perpetual' Tenure. The University of Toronto Law Journal*, vol. 3., no. 2. (1940) 323.; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001. 366.; BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016. 227.

²² Pólay szerint más fának gyökerestől történő, jogtalan kiirtása (*succedere*) *iniuria-delictumot* képezett a házközösség fejével szemben. Ld. PÓLAY Elemér: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. *Iniuria-tényállások a római jogban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, vol. 30. (1983) 20–22., 36.

²³ Plin. *NH* 17,1,7 (Hoffmann Zsuzsanna ford.).

²⁴ Ld. Gai. 4,11; Ulp. D. 47,7,3 pr. Vö. PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 30.

²⁵ Vö. Gai. 4,11.

²⁶ Vö. D. 47,7.

a XII táblás törvény alapján követelhető 25 *as* a köztársasági kor második felében az infláció következtében már túl alacsony összegnek bizonyult.²⁷ Pólay ezzel szemben úgy véli, hogy az új kereset bevezetését a tarifális *poena* rugalmatlansága tette indokolttá.²⁸ E két magyarázat egyáltalán nem zárja ki egymást: a változtatásban mind az inflációnak, mind a fix összegű pénzbüntetés rugalmatlanságának szerepe lehetett.

Gaius szerint abban az esetben, „*Si colonus sit, qui ceciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi potest. Plane una actione contentus esse debet actor.*”²⁹ Ez azt jelenti, hogy ha a bérlő vágta ki a fákat, ellene mind az *actio arborum furtim caesarum*, mind az *actio locati* megindítható volt, de a bérbeadónak választania kellett a két kereset között (a keresetek halmozására tehát nem volt lehetőség). Gaius idézett művének (*Libri ad edictum provinciale*) egy másik könyvből származó fragmentuma szerint a fákat kivágó bérlővel szemben négyféle jogsegély is igénybe vehető: az *actio locati*, az *actio legis Aquiliae*, az *actio arborum furtim caesarum* és az *interdictum quod vi aut clam*. A különböző jogsegélyeket e szöveghely szerint sem lehetett halmozni. A fragmentum szerint a bérleti szerződés alapján indított perben (*actio locati*) eljáró bíró köteles volt arról gondoskodni, hogy a bérbeadó mellőzze a többi kereset megindítását:

„*Ipsae quoque si exciderit, non solum ex locato tenetur, sed etiam lege Aquilia et ex lege duodecim tabularum arborum furtim caesarum et interdicto quod vi aut clam: sed utique iudicis, qui ex locato iudicat, officio continetur, ut ceteras actiones locator omittat.*”³⁰

Fakivágás esetén tehát az említett kereseteken kívül az *interdictum quod vi aut clam* nevű peren kívüli jogsegély is alkalmazható volt. E jogsegély kibocsátását azzal szemben kérhette a telek tulajdonosa, bérlője vagy haszonélvezője,³¹ aki a telken az ő tiltakozása ellenére (*vi*) vagy tudtán kívül (*clam*) bármiféle változást okozó tevékenységet fejtett ki (*opus in fundo fecerit*).³² Az *interdictum* az eredeti állapot helyreállítására,³³ illetve kártérítés fizetésére irányult.³⁴ Fák kivágása esetén a kártérítés mértékének meghatározásakor a fák által nyújtott esztétikai élvezet és egyéb kellemes érzés értékét is figyelembe kellett venni. Paulus ezzel kapcsolatban a következőket írja:

²⁷ Otto LENEL: *Das Edictum perpetuum*. Leipzig, Verlag B. Tauchnitz, 1927., 3. Aufl. 337.

²⁸ PÓLAY (1983) i. m. 48.

²⁹ Gai. D. 47,7,9.

³⁰ Gai. D. 19,2,25,5.

³¹ Vö. Ven. D. 43,24,12.

³² Vö. Ulp. D. 43,24,15 pr. Ulpianus helyesli, hogy ezt a jogsegélyt azzal szemben is igénybe lehet venni, aki – teljesen feleslegesen – egy halom trágyát szórt szét más, már egyébként is zsíros, termékeny földjén, mivel ezáltal az illető kárt okozott a talajban: „*Si quis acervum stercoris circa agrum pinguem disiecerit, cum eo 'quod vi aut clam factum est' agi potest: et hoc verum est, quia solo vitium adhibitum sit*” (Ulp. D. 43,24,7,6).

³³ Vö. Ulp. D. 43,24,1,2.

³⁴ Vö. Paul. D. 43,24,16,2.

„*Si quis vi aut clam arbores non frugiferas ceciderit, veluti cupressos, domino dumtaxat competit interdictum. Sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus praestetur, potest dici et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem et esse huic interdicto locum.*” („Ha gyümölcsöt nem termő fákat, például ciprusokat vágnak ki erőszakkal vagy alattomban, csak a tulajdonosnak áll rendelkezésére az *interdictum*. De ha valamilyen kellemességet nyújtanak az ilyen fajta fák, azt mondhatjuk, hogy a haszonélvezőnek is érdeke fűződik ehhez az élvezethez és a fasorhoz, s őt is megilleti az *interdictum*.”)³⁵

Mindezek mellett a klasszikus korban a fák és a szőlőtőkék kivágása *crimennek*, vagyis közüldözés alá eső bűncselekménynek is minősülhetett. Erre utal Gaius következő állítása: „*Sciendum est autem eos, qui arbores et maxime vites ceciderint, etiam tamquam latrones puniri.*” (De tudvalevő, hogy azokat, akik fákat és főként szőlőtökéket vágtak ki, latrokként is büntetik.)³⁶

2. A levegő és a víz tisztaságának védelme

A légszennyezés tipikus formája a füstkibocsátás. A Digestában olvashatunk egy bizonyos Cerellius Vitalisról, akinek a domboldalon fekvő telke alatti, szomszédos telken működő sajtüzem (*taberna casiaria*) füstje okozott kellemetlenséget, s aki emiatt Titius Aristóhoz, a neves jogtudóshoz fordult tanácsért. A Traianus korában történt esettel kapcsolatban Ulpianus a következőket jegyzi meg:

„*Aristo Cerellio Vitali respondit non putare se ex taberna casiaria fumum in superiora aedificia iure immitti posse, nisi ei rei servitutem talem admittit. [...] Posse igitur superiore cum inferiore agere ius illi non esse id ita facere. [...] Dicit igitur Aristo eum, qui tabernam casiarum a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere [...]*” („Aristo azt válaszolja Cerellius Vitalisnak, hogy ő úgy véli, a sajtüzemből nem lehet jogszerűen füstöt bocsátani a fentebb fekvő épületekre, hacsak nem terheli azokat ilyen szolgálalom. [...] A fentebbi telektulajdonos tehát perelheti a lentebbi telek tulajdonosát, állítván, hogy annak nincs joga ezt tenni. [...] Aristo tehát azt mondja, hogy a fentebbi telek tulajdonosa megtilthatja a füst kibocsátását annak, aki a sajtüzemet Minturnae városától bérelte [...])³⁷

Ezek szerint – ahogy azt többek között Wacke írja – a fentebbi telek tulajdonosa *actio negatoria* útján érvényesíthette jogait, tagadva a szomszéd füstölésre vonatkozó szolgálmi jogát.³⁸ Ulpianus egy további megjegyzést fűz az esethez: „*Sed et interdictum*

³⁵ Paul. D. 43,24,16,1 (S. P. ford.). Vö. Sič (2014) i. m. 214.

³⁶ Gai. D. 47,7,2 (S. P. ford.). Vö. FIORENTINI (2007) i. m. 329.

³⁷ Ulp. D. 8,5,8,5 (S. P. ford.).

³⁸ Andreas WACKE: Protection of the Environment in Roman Law? *Roman Legal Tradition*, vol. 1. (2002) 7. Vö. BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS i. m. 181.

uti possidetis poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit, suo uti.” („De az *interdictum uti possidetis* is alkalmazható, ha valakit abban gátolnak, hogy a sajátját úgy használja, ahogy akarja.”) A fentebbi telek tulajdonosa tehát az *interdictum uti possidetis* nevű birtokvédelmi jogsegélyt is igénybe vehette, mely útján a *magistratus* megtilthatta a füstkibocsátást.³⁹

Bizonyos esetekben a füstkibocsátás *delictumot* is képezhetett. Az az ingatlantulajdonos, aki kifejezetten személyesértési szándékkal (*iniuriae faciendae causa*) bocsátott füstöt a szomszédja ingatlanára, személyesértés (*iniuria*) miatt perelhető volt. Iavolenus ezzel kapcsolatban a következőt írta:

„*Si inferiorum dominus aedium superioris vicini fumigandi causa fumum faceret [...], negat Labeo iniuriarum agi posse: quod falsum puto, si tamen iniuriae faciendae causa immittitur.*” („Ha a lentebb fekvő ház tulajdonosa a fentebbi szomszédjának befüstölése céljából füstöt csinál [...], Labeo szerint nem lehet személyesértés miatt perelni: ezt tévesnek vélem, ha csakugyan személyesértés elkövetésének céljából cselekedtek.”)⁴⁰

A füsttől a méhek elpusztulhattak, más méheinek füsttel való elpusztítása pedig dologrongálásnak (*damnum iniuria datum*) minősült. Ilyen esetben a sértett fél – a közvetlen ölési magatartás hiányára tekintettel, a *lex Aquilia* eredeti alkalmazási körét tágítva – *in factum actio legis Aquiliae*-t indíthatott az elkövető ellen. Ulpianus a következőket írja:

„*Si quis fumo facto apes alienas fugaverit vel etiam necaverit, magis causam mortis praestitisse videtur quam occidisse, et ideo in factum actione tenebitur.*” („Ha valaki füstöt csinálva más méheket elűzi vagy el is pusztítja, úgy tűnik, inkább a halál okát idézi elő, mintsem hogy öl, és ezért *in factum actio* útján vonható felelősségre.”)⁴¹

A füstkibocsátással kapcsolatban a halottak elhamvasztásának kérdésére is érdemes röviden kitérnünk. Mint tudjuk, a XII táblás törvény tiltotta, hogy halottat a város határain belül eltemessenek vagy elhamvasztanak.⁴² Van Den Bergh szerint e tilalmak

³⁹ Az eset további elemzését ld. FIORENTINI (2007) i. m. 342–343.; ERDŐDY János: Az immissiók és a natura rei kapcsolata a római jogban. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 173–184.; Uő.: Taberna casiarica. In: BOÓC Ádám – SÁNDOR István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Közjegyzői Akadémiai Kiadó, 2019. 81–87.

⁴⁰ Iav. D. 47,10,44 (S. P. ford.). Vö. PÓLAY (1983) i. m. 86.

⁴¹ Ulp. D. 9,2,49 pr. (S. P. ford.).

⁴² Vö. Cic. *leg. 2,23,58* (= XII tab. 10,1): „*Hominem mortuum [...] in urbe ne sepelito neve urito.*” („Halott embert [...] a városban ne temessenek el, és ne is hamvasztanak el”; Simon Attila ford.)

célja a fertőzés megelőzése volt.⁴³ A dél-afrikai szerző álláspontját Sevillai Szent Izidor (†636) következő soraira alapozza:

„*Prius autem quisque in domo suo sepeliebatur. Postea vetitum est legibus, ne foetore ipso corpora viventium contacta inficerentur.*” („Korábban mindenkit a saját házában temettek el. Később ezt a törvények megtiltották, nehogy az élők teste a bűzzel érintkezve megfertőződjön.”)⁴⁴

Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a XII táblás törvény említett rendelkezése nemcsak higiéniai célokat szolgált. A római jog szerint a temetkezési hely a holttest szabályszerű eltemetésével isteni jog alá tartozó dologgá vált, s így megszűnt felette a tulajdonjog. Az ilyen telkeket a továbbiakban nem lehetett szabadon használni. A fejlődésnek induló városban a temetési tilalom alapvető célja minden bizonnyal az volt, hogy a telkek beépíthetők és szabadon hasznosíthatók maradjanak.⁴⁵ A városban belüli hamvasztásokat pedig elsősorban tűzrendészeti okból tiltották meg. Maga Cicero is ezzel magyarázza a XII táblás törvény rendelkezését.⁴⁶

Egy feliratos emlék tanúsága szerint Kr. e. 80 körül a *praetor urbanus* megtiltotta, hogy Róma városában és annak közelében (egy kijelölt határon belül), halottégető helyeket (*ustrina*) létesítsenek, illetve ürüléket (*stercus*) vagy állati hullát (*cadaver*) dobjanak ki. A felirat szövege a következő:

„*[Lucius] Sentius C[ai] filius pr[ae]tor de sen[at]us sent[entia] loca terminanda coer[avit] b[onum] f[actum] nei quis intra terminos propius urbem ustrinam fecisse velit neve stercus cadaver iniecisse velit.*” („Lucius Sentius, Gaius fia, *praetor*, a *senatus* határozata értelmében gondoskodott a helyek lehatárolásáról. Jó cselekedet, nehogy a kijelölt határokon belül, közelebb a városhoz, bárki is máglyarakó helyet akarjon létesíteni, és nehogy ürüléket, dögöt akarjon behajítani.”)⁴⁷

A levegő szennyezésének ma is gyakori formája a bűz kibocsátása. A bűzt gyakran rothadó szerves hulladék okozza, ami az egészségre ártalmas lehet. E problémával az

⁴³ Rena VAN DEN BERGH: Roman origins of environmental law? *Journal of South African Law*, vol. 24., no. 3. (1999) 505.

⁴⁴ Isid. *etym.* 15,11,1 (S. P. ford.).

⁴⁵ Vö. Olivia ROBINSON: The Roman Law on Burials and Burial Grounds. *The Irish Jurist*, vol. 10., no. 1. (1975) 176.

⁴⁶ Cic. *leg.* 2,23,58: „*Credo vel propter ignis periculum.*” („Gondolom, a tűzveszély miatt”; Simon Attila ford.)

⁴⁷ ILS 8208 (Borhy László ford.). Vö. O. F. ROBINSON: *Ancient Rome. City Planning and Administration*. London–New York, Routledge, 1992. 108.; BORHY László (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 173.; FIORENTINI (2007) i. m. 350.; Olli SALOMIES: The Roman Republic. In: Christer BRUUN – Jonathan EDMONDSON (eds.): *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 161–162.

irodalmi forrásokban is találkozhatunk. Az ifjabb Plinius, Bithynia és Pontus helytartója a következőket írta Traianus császárnak:

„Uram, Amastris rendezett, ékes város. Jelentősebb építményei között van egy igen szép és egyben igen hosszú út, amely mellett egy pataknak nevezett víz húzódik. Valójában förtelmes csatorna, s amilyen csúf látvány szennyesége miatt, olyan egészségtelen bűzös kipárolgása folytán. Éppen ezért mind a közegészség, mind a külcsín érdekében jó lenne befedni. Ha hozzájárulsz, meglesz; én gondoskodom róla, hogy előteremtsék a pénzt ehhez az éppoly nagy, mint szükséges munkálathoz.”⁴⁸

A császár a közegészség védelmében engedélyt adott a csatorna befedésére: „Kedves Secundusom, célszerű befedni azt a csatornát, amely Amastris városán át folyik, ha fedetlenül árt a közegészségnek. Biztosra veszem, buzgóságodhoz híven gondoskodni fogsz arról, hogy előteremtsék a pénzt ehhez a munkálathoz.”⁴⁹

A rómaiak tehát tisztában voltak azzal, hogy a csatornák szennye súlyosan veszélyezteti a közegészséget. Az, akit a szennyvízcsatorna javításában, tisztításában erőszakkal gátoltak, az *interdictum de cloacis* kibocsátását kérhette a *praetortól*. A *magistratus* ebben az esetben a következőképpen fogalmazott:

„*Quo minus illi cloacam quae ex aedibus eius in tuas pertinet, qua de agitur, purgare reficere liceat, vim fieri veto.*” („Megtiltom, hogy annak a szóban forgó csatornának a javításában, tisztításában erőszakkal gátoljanak, mely a szomszéd házából a tiédbe vezet.”)⁵⁰

A *praetor* arra az esetre, ha a munka kárt okozna, biztosíték (*cautio damni infecti*) fizetésének ígéretére kötelezte a csatornát javító, tisztító felet.⁵¹

A *magistratustól* kétféle *interdictum de cloacis* kiadását lehetett kérni: az egyik az említett tiltó parancs (*interdictum prohibitorium*) volt, a másik az eredeti állapot helyreállítására vonatkozott (*interdictum restitutorium*).⁵² Ulpianus e peren kívüli jogsegélyekkel kapcsolatban a következőket jegyzi meg:

„*Curavit autem praetor per haec interdicta, ut cloacae et purgentur et reficiantur, quorum utrumque et ad salubritatem civitatum et ad tutelam pertinet: nam et caelum pestilens et ruinas minantur immunditiae cloacarum,*

⁴⁸ Plin. *ep.* 10,98 (Maróti Egon ford.).

⁴⁹ Plin. *ep.* 10,99 (Maróti Egon ford.). Vö. Wolf LIEBESCHUETZ: Rubbish disposal in Greek and Roman cities. In: *East and West in Late Antiquity. Invasion, Settlement, Ethnogenesis and Conflicts of Religion*. Leiden, Brill, 2015. 13.; Filip HAVLÍČEK – Miroslav MORCINEK: Waste and Pollution in the Ancient Roman Empire. *Journal of Landscape Ecology*, vol. 9., no. 3. (2016) 41–42.; Mario FIORENTINI: Cloache e sanità urbana nello specchio del diritto. *Index*, vol. 46. (2018) 326–327.

⁵⁰ Ulp. D. 43,23,1 pr. (S. P. ford.).

⁵¹ Uo.

⁵² Vö. Ulp. D. 43,23,1,1.

si non reficiantur.” („A praetor ezekkel az *interdictum*okkal arról gondoskodott, hogy a csatornákat tisztítsák és javítsák, mindkettő fontos a város egészsége és a karbantartás szempontjából: mert a piszkos csatornák, ha nem javítják azokat, egészségtelenné teszik a levegőt és romba dőlnek.”)⁵³

Annak a tevékenységével szemben, aki egy ingatlanon munkálatokba kezdett, a *praetori edictum* szerint tiltakozni lehetett (*operis novi nuntiatio*), ha a munkálatok más jogos érdekeit sértették. Ulpianus nagyon helyesli azt, hogy ilyen tiltakozással nem lehet élni annak a magatartása ellen, aki a vízárkokat vagy a szennyvízcsatornákat kívánja kijavítani vagy kitisztítani, hiszen a közösség egészsége és biztonsága szempontjából fontos, hogy a szennyvízcsatornákat és a vízárkokat kitisztítsák: „*Si quis rivus vel cloacas velit reficere vel purgare, operis novi nuntiatio merito prohibetur, cum publicae salutis et securitatis intersit et cloacas et rivus purgari.*”⁵⁴

A Digestában több olyan esettel találkozhatunk, amely vízszennyezéssel kapcsolatos. Ulpianus egy helyen a következőket írja:

„*Apud Trebatium relatum est eum, in cuius fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse et ex his aquam in fundum vicini immittere coepisse: ait ergo non teneri eum aquae pluviae arcendae actione. Si tamen aquam conrivat vel si spurcam quis immittat, posse eum impediri plerisque placuit.*” („Trebatius feljegyzése szerint valaki, akinek a telkén víz fakadt, a forrásnál kallós üzemet létesített és a vizet a szomszéd telkére kezdte engedni: [Trebatius] azt mondja, hogy emiatt [az illető] nem vonható felelősségre *actio aquae pluviae arcendae* által. Ha azonban a vizet mederbe terelte, vagy ha azt beszennyezte, a többség [ti. a jogtudósok többségének állásponjtja] szerint ebben meggátolható.”)⁵⁵

Ezek szerint a kallósüzemet nyitó telektulajdonost kötelezni lehetett arra, hogy hagyja abba a szomszéd telkére átfolyó víz szennyezését.⁵⁶

Amint tudjuk, a kallósok (*fullones*) ruhák, szövetek mosásával, tisztításával foglalkoztak. Munkájukhoz vizeletet használtak, ami – ammóniatartalma folytán – megkönnyítette a piszok és a különböző foltok eltávolítását,⁵⁷ s amit főként a városi illemhelyekről (*latrinae publicae*) szereztek be.⁵⁸ Tevékenységük során így nagy mennyiségű vizet beszennyeztek. A fentebb idézett Digesta-fragmentum szerint a kallósnak tartózkodnia kellett a szomszédja telkére átfolyó víz szennyezésétől. A fragmentumban nem szerepel, hogy ilyen jellegű szennyezés esetén milyen jogeszközzel lehetett élni.

⁵³ Ulp. D. 43,23,1,2 (S. P. ford.).

⁵⁴ Ulp. D. 39,1,5,11. Vö. Mario FIORENTINI: *Precedenti di diritto ambientale a Roma? I. La contaminazione delle acque. Index*, vol. 34. (2006) 378.

⁵⁵ Ulp. D. 39,3,3 pr. (S. P. ford.).

⁵⁶ Vö. Miko FLOHR: *The World of the Fullo. Work, Economy, and Society in Roman Italy*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 186.; FIORENTINI (2006) i. m. 360–363.

⁵⁷ Az idősebb Plinius például azt írja egy helyen, hogy a tintafoltokat vizelettel szokás eltávolítani (Plin. *NH* 28,18,66).

⁵⁸ Vö. ROBINSON (1992) i. m. 105.

Az *actio aquae pluviae arcendae* megindítására azért nem volt lehetőség, mert e keresetet csak akkor lehetett igénybe venni, ha valaki az esővíz (*aqua pluvia*) természetes lefolyásán mesterséges módon változtatott.⁵⁹ Wacke szerint a sértett szomszéd *actio negatoria* útján érhetette el azt, hogy a kallóst eltíltás a víz további szennyezésétől.⁶⁰ Ezzel tökéletesen egyetértek, de úgy vélem, hogy a sértett fél az *interdictum uti possidetis*-t is igénybe vehette, mely által könnyebben, gyorsabban, egyszerűbb módon is elérhette célját.

Fentebb – a fák kivágásával kapcsolatban – már szó esett az *interdictum quod vi aut clam* nevű jogsegélyről. Az is ennek az *interdictum*nak a kiadását kérhette, akinek a kútjába a szomszédja beleöntött valamit abból a célból, hogy a kút vizét beszennyezze.⁶¹ Ulpianus a következőket írja:

„*Is qui in puteum vicini aliquid effuderit, ut hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo interdicto quod vi aut clam eum teneri: portio enim agri videtur aqua viva, quemadmodum si quid operis in aqua fecisset.*” („Labeo azt mondja, hogy azt, aki a szomszédja kútjába valamit beleöntött azért, hogy ezáltal a vizet beszennyezze, *interdictum quod vi aut clam* által lehet felelősségre vonni: a természetes vizet ugyanis a telek részének tekintik, ha valaki a vízzel kapcsolatban valamilyen tevékenységet végez.”)⁶²

A császárkorban a jó erkölcsbe ütköző számos magatartás – mely korábban nem tartozott a *crimenek* körébe – közüldözés alá került. A szándékos vízszennyezést is az ilyen magatartások közé sorolták. Ezt Paulus alábbi sorai bizonyítják:

„*Fit iniuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, caeno luto oblinierit, aquas spurcaverit, fistulas lacus quidve aliud ad iniuriam publicam contaminaverit: in quos graviter animadverti solet.*” („A jó erkölcsök elleni sérelem történik, ha valaki mást trágyával leönt, piszokkal, sárral bemocskol, a vizeket, a vízcsöveket, a tavakat beszennyezi, vagy bármi mást a közösség sérelmére bepiszkít: az ilyeneket súlyosabban szokták megbüntetni.”)⁶³

A víz tisztaságának védelme érdekében a forrásokat és a vízvezetékeket tisztítani kellett. Azt, akinek jogában állt más telkén vizet meríteni vagy marhákat itatni, meg-

⁵⁹ Ld. Ulp. D. 39,3,1,1. Vö. SÁRY Pál: *Vízjogi szabályok az ókori Rómában. Agrár- és Környezetjog*, vol. 14., no. 26. (2019) 249.

⁶⁰ WACKE i. m. 10.

⁶¹ Vö. Herbert HAUSMANINGER – Richard GAMAUF: *A Casebook on Roman Property Law* (trans. George A. Sheets). Oxford, Oxford University Press, 2012. 243.

⁶² Ulp. D. 43,24,11 pr. (S. P. ford.). Vö. Juan Miguel ALBURQUERQUE: *Algunos fundamentos y convergencias de la experiencia administrativa romana sobre el medio ambiente, los recursos naturales y res publicae. Glossae*, vol. 14. (2017) 33.; Uő.: *Provisions of Rules of the Roman Administration in Defense of Natural Resources, Res Publicae and the Environment. Ius Romanum*, vol. 4., no. 1. (2018) 68., 76.

⁶³ PS. 5,4,13 = Paul. D. 47,11,1,1 (S. P. ford.). Vö. PÓLAY (1983) i. m. 86.; FIORENTINI (2006) i. m. 358.

illette a forrás (*fons*) tisztításának és karbantartásának joga. A vízmerítési és a marhatatási szolgalmat (*servitus aquae haustus*, illetve *servitus pecoris ad aquam appulsus*) az *interdictum de fonte* védte. Ezt a jogsegélyt akkor is igénybe lehetett venni, ha a jogosultat a forrás tisztításában gátolták. Az *interdictum* kibocsátásakor a *praetor* többek között ezt mondta:

„*Quo minus fontem, quo de agitur, purges reficias, ut aquam coercere utique ea possis, dum ne aliter utaris, atque uti hoc anno non vi non clam non precario ab illo usus es, vim fieri veto.*” („Megtiltom, hogy erőszakot alkalmazva gátoljanak téged abban, hogy a szóban forgó forrást abból a célból tisztítsd, javítsd, hogy a vizet [ti. annak elfolyását] megfékezhesd és használhasd, feltéve, hogy azt nem másként használod, ahogy azt az előző évben nem erőszakkal, nem alattomban, s nem szívésségi használat címén használjad.”)⁶⁴

A vízvezetési szolgálat (*servitus aquaeductus*) jogosultja karbantarthatta és tisztíthatta a víz medrét (*rivus*): ha ebben gátolták, az *interdictum de rivis* kibocsátását kérhette a *praetortól*. A *magistratus* ilyenkor így fogalmazta meg parancsát:

„*Rivos specus septa reficere purgare aquae ducendae causa quo minus liceat illi, dum ne aliter aquam ducat, quam uti priore aestate non vi non clam non precario a te duxit, vim fieri veto.*” („Megtiltom, hogy erőszakkal akadályozzák a medrek, a csatorna, a zsilipek vízvezetés céljából való javításában vagy tisztításában azt, aki ugyanúgy vezeti a vizet, mint az előző nyáron, erőszak alkalmazása nélkül, nem alattomban és nem szívésségi használat címén.”)⁶⁵

A városi vízvezetékekre külön jogszabályok vonatkoztak. Frontinus szerint „magukban a törvényekben” (*in eisdem legibus*) ez a rendelkezés szerepelt: „*Ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publice saliet. Si quis oletarit, sestertiorum decem milium multa esto.*” („A vizet, ahol közhasználatra folyik, gonosz szándékkal senki be ne bűdösítse. Ha valaki bebűdösíti, tízezer *sestertius* legyen a büntetés.”)⁶⁶ Constantinus császár 330-ban azokat, akiknek a telkén közzvízvezeték haladt keresztül, felmentette a rendkívüli közterhek alól, de egyúttal arra kötelezte az ilyen telektulajdonosokat, hogy rendszeresen tisztítsák a vízvezetéküket. A rendelet értelmében azokat, akik ezt elmulasztották, telkük elkobzásával kellett büntetni.⁶⁷

⁶⁴ Ulp. D. 43,22,1,6 (S. P. ford.).

⁶⁵ Ulp. D. 43,21,1 pr. (S. P. ford.).

⁶⁶ Front. *aqu.* 2,97 (Palasovszky Sándor ford. módosítással). Vö. Magdolna Sič: Javnopravna pravila regulisanja vodovoda i snabdevanja vodom u starum Rimu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 49., no. 3. (2015) 1091.; ALBURQUERQUE (2017) i. m. 32–33.; Uő. (2018) i. m. 67.

⁶⁷ Vö. CTh 15,2,1 = C. 11,43(42),1.

3. Az épített környezet védelme

A Iulius Caesar nevéhez fűződő *lex Iulia municipalis* szerint a közutak javítása és karbantartása Róma városában (és a főváros egymérföldes körzetén belül) az *aedilisek* felügyelete alá tartozott.⁶⁸ A közutak megfelelő karbantartásáról az útmenti épületek tulajdonosainak kellett gondoskodniuk.⁶⁹ Ha a tulajdonos e kötelességét nem teljesítette, a területileg illetékes *aedilis*nek egy vállalkozóval kellett a szükséges munkát elvégeztetnie. A szerződést az *aedilis* a *forumon*, a városi *quaestor* (vagy a kincstár nevében eljáró egyéb állami hivatalnok) közreműködésével kötötte meg a vállalkozóval. A tulajdonos egy bizonyos határidőn belül köteles volt a vállalkozónak egy meghatározott összeget megfizetni. Ennek elmulasztása esetén az összeg másfélszeresét lehetett a tulajdonostól követelni.⁷⁰

A törvény szerint az *aedilisek* és az alájuk rendelt hivatalnokok – a városon belüli utak tisztaságáért felelős négy férfi (*quattuorviri viis in urbe purgandis*), valamint a főváros egymérföldes körzetében fekvő utak tisztaságáért felelős két férfi (*duoviri viis extra urbem purgandis*) – ellenőrizték a közutak tisztán tartását, s intézték az ezzel összefüggő hivatalos ügyeket.⁷¹ A gyalogutak (*semitae*) mentén fekvő épületek tulajdonosainak kötelessége volt a gyalogutak (járdák) kőburkolatának karbantartása (az *aedilisek* ezt is ellenőrizték).⁷²

Cassius Dio tudósítása szerint Kr. e. 33-ban Agrippa mint *aedilis* a saját vagyonából felújította a főváros középületeit és utcáit, és kitisztíttatta a csatornahálózatot.⁷³ Caligula uralkodása idején (Kr. u. 37–41) még mindig az *aedilisek* feleltek a római utcák és sikátorok tisztaságáért. Suetonius szerint Caligula egyszer nagyon megharagudott Vespasianusra, „mert mint *aedilis* nem gondoskodott kellőképpen az utcák sepréséről; ezért a császár megparancsolta, hogy a katonák színültig töltsék meg bíortogája öblét az úttestről összegyűjtött szeméttel [...]”⁷⁴ Suetonius arról is beszámol, hogy amikor Caligula gyaloghintón vitette magát Germania felé, „a környékbeli városok lakosságával separtette tisztára és locsoltatta végig az utakat a por miatt.”⁷⁵ Traianus császár (98–117) egyik leveléből tudjuk, hogy azokat, akiket közmunkára (*ad opera publica*) ítélték, többnyire a csatornák tisztítására vagy az utak és az utcák kövezésére küldték.⁷⁶

A következő évszázadok alatt a városi háztulajdonosok kötelezettségei gyarapodtak. Mindenekelőtt a saját házaikat kellett karbantartaniuk. Ulpianus szerint a tartományi helytartó az épületeket megvizsgálva felszólíthatta a tulajdonosokat a szükséges

⁶⁸ Tab. Heracl. 24–28.

⁶⁹ Tab. Heracl. 20–21.

⁷⁰ Tab. Heracl. 32–45. Vö. ROBINSON (1992) i. m. 51–52.; LIEBESCHUETZ i. m. 8.

⁷¹ Tab. Heracl. 50–52. Vö. ROBINSON (1992) i. m. 59–60.; HAVLÍČEK–MORCINEK i. m. 37.

⁷² Tab. Heracl. 53–55.

⁷³ Dio 49,43. Vö. ROBINSON (1992) i. m. 53.

⁷⁴ Suet. *Vesp.* 5 (Kis Ferencné ford.). Az anekdotát Cassius Dio is közli (Dio 59,12). Vö. ROBINSON (1992) i. m. 54.

⁷⁵ Suet. *Cal.* 43 (Kis Ferencné ford.).

⁷⁶ Plin. *ep.* 10,32. Vö. LIEBESHUETZ i. m. 7.

javítások elvégzésére, s ha azok erre nem voltak hajlandók, megfelelő intézkedéseket tehetett a csúf épületek rendbehozatala érdekében: „*Praeses provinciae inspectis aedificiis dominos eorum causa cognita reficere ea compellat et adversus detractantem competenti remedio deformitati auxilium ferat.*”⁷⁷

A tulajdonosoknak emellett a házuk előtt tisztán és rendben kellett tartaniuk az utcát. Papinianus erről a következőket írja:

„*Vias autem publicas unumquemque iuxta domum suam reficere oportet et canales ex subdiali repurgare et reficere ita, ut vehiculum recte ibi iter facere possit. Qui in conducto habitant, si dominus non reficit, ipse reficiunto et quod impenderint a mercede deducunto.*” („Mindenki köteles a saját háza mellett a közutakat kijavítani és a fedetlen csatornákat kitisztítani, és gondoskodni arról, hogy ott a jármű megfelelően tudjon közlekedni. Ha a tulajdonos a javítást nem végzi el, a bérlőként ott lakók maguk kötelesek azt elvégezni, s amit költöttek, azt le kell vonni a bérleti díjból.”)⁷⁸

A császárok az itáliai és a tartományi városokba külön megbízottakat küldtek a városi pénzügyek felügyeletére. E hivatalnokok (*curatores rei publicae*) feladatai közé tartozott az elhanyagolt, lepusztult, romba dőlő épületek újjáépítésének biztosítása. Paulus a következőket írja:

„*Ad curatoris rei publicae officium spectat, ut dirutae domus a dominis extruantur. Domum sumptu publico exstructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam cum usuris restituere noluerit, iure eam res publica distrahit.*” („A *curator rei publicae* kötelessége arra ügyelni, hogy a romba dőlő házakat a tulajdonosaik újra felépítsék. A közpénzből újra felépített házat a város jogszerűen eladhatja, ha a tulajdonosa határidőre nem hajlandó kamatokkal együtt visszafizetni a költségeket.”)⁷⁹

A keleti tartományok görög nyelvű városaiban az utcák állapotát felügyelő tisztségviselőket *astynomikoinak* nevezték (Mommsen latin fordításában: *curatores urbium*). Papinianus felsorolja e hivatalnokok főbb feladatait. A *Digesta* e görög nyelvű fragmentumának latin fordításában a következőket olvashatjuk:

„*Item curam agant, parietes privati quaeve alia circa domus viam attingunt vitiosa ne sint, ut domini aedium sic ut oportet eas commundent et reficiant. Quod si non commundabunt vel non reficient, multanto eos, donec ea fir-*

⁷⁷ Ulp. D. 1,18,7. Vö. Maria Carmen Jimenez SALCEDO: Initiatives of the Roman Administration and Urban Environment. *Ius Romanum*, vol. 4., no. 1. (2018) 175. Érdemes ehhez hozzátennünk, hogy a bérbe adott vidéki majorságok karbantartása (*cura villarum*) a bérlők kötelessége volt (vö. Gai. D. 19,2,25,3).

⁷⁸ Pap. D. 43,10,1,3 (S. P. ford.). E *Digesta*-fragmentum görög nyelvű; az idézett latin szöveg Theodor Mommsen fordítása.

⁷⁹ Paul. D. 39,2,46 (S. P. ford.). Vö. SALCEDO i. m. 175.

ma reddant. Item curam agant, ne quis in viis fodiat neve eas obruat neve quicquam in viis aedificet [...] Ne sinunto autem neque pugnari in viis nec stercus proici nec cadavera nec pelles eo conici.” („Arra is ügyelniük kell, hogy az úttal határos, a házakat körülvevő vagy más, magán[tulajdonban lévő] falak ne legyenek rossz állapotúak, az épületek tulajdonosai azokat szükség esetén megerősítsék és kijavítsák. Ha nem erősítik meg vagy nem javítják ki azokat, pénzbírsággal kell sújtani őket, míg vissza nem állítják azok szilárd-ságát. Arra is ügyelniük kell, hogy senki ne ásson [mélyedéseket] az utakon, és ne is temesse be azokat, vagy semmit se építsen az utakra [...] Azt pedig senkinek ne engedjék meg, hogy az utakon harcoljon, vagy ürüléket kidobjon, vagy oda dögöket vagy bőröket kihajítson.”)⁸⁰

A közterületek védelmére a *praetor* speciális jogeszközt alakított ki. Ulpianus szerint e parancs (*interdictum ne quid in loco publico fiat*) kiadásakor a *praetor* így szólt:

„Ne quid in loco publico facias inve eum locum immittas, qua ex re quid illi damni detur, praeterquam quod lege senatus consulto edicto decretove principum tibi concessum est.” („Semmi olyat nem tehetsz közterületen, és nem vezethetsz [semmi olyat] ilyen területre, ami kárt okozhat benne, kivéve azt, amit törvény, *senatusi* határozat, *edictum* vagy császári *decretum* megengedett számodra.”)⁸¹

Ezzel az *interdictum prohibitorium*-mal kapcsolatban Ulpianus számos – számunkra releváns – szabályról említést tesz, így többek között azt is közli, hogy tartózkodni kellett a város elcsúfításától. A jogtudós a következőket írja:

„Si quis nemine prohibente in publico aedificaverit, non esse eum cogendum tollere, ne ruinis urbs deformatur, et quia prohibitorium est interdictum, non restitutorium. Si tamen obstet id aedificium publico usui, utique is, qui operibus publicis procurat, debeat id deponere, aut si non obstet, solarium ei imponere [...]” („Ha valaki közterületre épített úgy, hogy ebben senki nem gátolta, nem kényszeríthető a bontásra, nehogy a romok elcsúfítsák a fővárost, s mivel [ez] az *interdictum* tiltó, s nem helyreállító [jellegű]. Ha azonban ez az épület akadályozza a közhasználatot, annak, aki a közmunkákat felügyeli, mindenképpen le kell azt bontatnia, vagy ha nem akadályozza, bérleti díjat kell rá kivetnie [...]”)⁸²

⁸⁰ Pap. D. 43,10,1,1–2.5 (S. P. ford.). Vö. ROBINSON (1992) i. m. 57–58.; Renata KAMIŃSKA: 'Totam urbem tuendam esse commissam' (Cic., In Verr. 2,5,36). The aediles as guardians of order in Republican Rome. *Zeszyty Prawnicze*, vol. 12., no. 3. (2012) 179.

⁸¹ Ulp. D. 43,8,2 pr. (S. P. ford.). Vö. ALBURQUERQUE (2017) i. m. 37.

⁸² Ulp. D. 43,8,2,17 (S. P. ford.).

Egy önálló *praetori* jogsegély, az *interdictum de via publica* védte a vidéki közutak állagát és megfelelő minőségét.⁸³ Ulpianus szerint a *praetor* e jogsegély alkalmazásakor így fogalmazott:

„*In via publica itinereve publico facere immittere quid, quo ea via idve iter deterius sit fiat, veto.*” („Megtiltom, hogy a közúton vagy az ilyen gyalogúton [bármilyen olyat] tegyenek, [vagy ezekre bármilyen olyat] vezessenek, ami által az a székérút vagy gyalogút rosszabbá válik vagy rosszabbá fog válni.”)⁸⁴

A jogtudós a *praetori edictum* e szövegéhez a következő magyarázatot fűzi:

„*Deteriorem autem viam fieri sic accipiendum est, si usus eius ad comueandum corrumpatur, hoc est ad eundum vel agendum, ut, cum plane fuerit, clivosa fiat vel ex molli aspera aut angustior ex latiore aut palustris ex sicca.*” („Az út rosszabbá tételén pedig azt kell értenünk, ha annak a közlekedésre, tehát a gyalogos vagy a székérforgalom céljára való használhatósága romlik, így amikor a vízszintes [út] meredekké, vagy a síma egyenetlenné, vagy a szélesebb keskenyebbé, vagy a száraz mocsarassá válik.”)⁸⁵

A közutat sokféle magatartással rosszabbá lehetett tenni. Ulpianus számos ilyen esetet említ:

„*Si quis cloacam in viam publicam immitteret exque ea re minus habilis via per cloacam fiat, teneri eum Labeo scribit: immisisse enim eum videri. Proinde et si fossam quis in fundo suo fecerit, ut ibi aqua collecta in viam decurrat, hoc interdicto tenebitur: immisum enim habere etiam hunc videri. [...] Hoc interdictum etiam ad ea, quae pascuntur in via publica itinereve publico et deteriorem faciant viam, locum habet.*” („Ha valaki csatornát vezet a közútra, és e csatorna következtében az út kevésbé lesz használható, Labeo azt írja, hogy az illető felelősséggel tartozik, mivel úgy tűnik, hogy [olyat] vezetett [a közútra, ami által az rosszabbá vált]. És ehhez hasonlóan, ha valaki árkot ás a saját telkén úgy, hogy az oda gyűjtött víz lefolyik az útra, ezen *interdictummal* kötelezni fogják, mert ezt is úgy tekintik, hogy [olyat] vezetett [a közútra, ami által az rosszabbá vált].”)⁸⁶

Ulpianus közlése szerint a *praetor* ezt az *interdictum prohibitorium*-ot kiegészítette egy *interdictum restitutorium*-mal, ami így szólt:

⁸³ Ulpianustól tudjuk, hogy ezt az *interdictum*ot csak a vidéki utak vonatkozásában alkalmazták, a városiak esetében nem: „*Hoc interdictum tantum ad vias rusticas pertinet, ad urbicas vero non*” (Ulp. D. 43,8,2,24).

⁸⁴ Ulp. D. 43,8,2,20 (S. P. ford.).

⁸⁵ Ulp. D. 43,8,2,32 (S. P. ford.).

⁸⁶ Ulp. D. 43,8,2,26–27.30 (S. P. ford.).

„*Quod in via publica itinereve publico factum immissum habes, quo ea via idve iter deterius sit fiat, restituas.*” („Helyre kell állítanod [az eredeti állapotot], ha a közúton vagy a közgyalogúton [olyat] tettél, [vagy ezekhez olyat] vezettél, ami által az út vagy a gyalogút rosszabbá vált vagy rosszabbá fog válni.”)⁸⁷

Ahogy a jogtudós írja,

„*Restituere videtur, qui in pristinum statum reducit: quod fit, sive quis tollit id quod factum est vel reponat quod sublatum est [...]*” („Helyreállítani látszik, aki a korábbi állapotot visszaállítja: ez történik, ha eltávolítja azt, amit odatett, vagy ha visszatesszi azt, amit elvitt [...])⁸⁸

A *praetor* védelemben részesítette azt, aki ki akarta javítani a közutat. Ulpianus idézi a *praetor* szavait:

„*Quo minus illi viam publicam iterve publicum aperire reficere liceat, dum ne ea via idve iter deterius fiat, vim fieri veto.*” („Megtiltom, hogy erőszakkal gátoljanak bárkit abban, hogy a közszekérutat vagy a közgyalogutat járhatóvá tegye, kijavítsa, amíg az a szekérút vagy gyalogút [az illető tevékenysége által] nem válik rosszabbá.”)⁸⁹

A jogtudós e mondatot a következőképpen értelmezi:

„*Viam aperire est ad veterem altitudinem latitudinemque restituere. Sed et purgare refectionis portio est: purgare autem proprie dicitur ad libramentum proprium redigere sublato eo quod super eam esset. Reficit enim et qui aperit et qui purgat et omnes omnino, qui in pristinum statum reducant.*” („Az út járhatóvá tétele a régi mélység és szélesség helyreállítása. De a tisztítás is a kijavítás része: a tisztítás pedig helyesen mondva a saját szint visszaállítása, eltakarítva róla azt, ami felette van. Kijavít az is, aki járhatóvá tesz és aki tisztít, és mindaz, aki a korábbi állapotot visszaállítja.”)⁹⁰

A szent helyek védelmére szolgált az *interdictum ne quid in loco sacro fiat*. Ulpianus szó szerint idézi a *praetor* szavait: „*In loco sacro facere inve eum immittere quid veto.*” („Megtiltom, hogy a szent helyen bármit tegyenek vagy bármit oda vezessenek.”)⁹¹ A jogtudós e *praetori* tiltó parancsot így magyarázza:

⁸⁷ Ulp. D. 43,8,2,35 (S. P. ford.). Vö. ALBURQUERQUE (2017) i. m. 39.

⁸⁸ Ulp. D. 43,8,2,43 (S. P. ford.).

⁸⁹ Ulp. D. 43,11,1 pr. (S. P. ford.).

⁹⁰ Ulp. D. 43,11,1,1 (S. P. ford.).

⁹¹ Ulp. D. 43,6,1 pr. (S. P. ford.).

„*Quod ait praetor, ne quid in loco sacro fiat, non ad hoc pertinet, quod ornamenti causa fit, sed quod deformitatis vel incommodi.*” („Amit a praetor mond, hogy semmi ne történjen a szent helyen, nem arra vonatkozik, amit díszítés céljából tesznek, hanem amivel elcsúfítják vagy kárt okoznak benne.”)⁹²

A városfalak és a városkapuk – mint sérthetetlen dolgok (*res sanctae*) – szintén az isteni jog alá tartozó dolgok (*res divini iuris*) közé tartoztak. Hermogenianus azt írja, hogy

„*In muris itemque portis et aliis sanctis locis aliquid facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur, non permittitur.*” („A városfalaknál és ugyanígy a városkapuknál és más sérthetetlen helyeknél nem szabad olyat tenni, ami kárt vagy kellemetlenséget fog okozni.”)⁹³

A tűzveszély okozását ezeken a helyeken különösen kerülni kellett. Ahogy Paulus írja, „*Neque muri neque portae habitari sine permissu principis propter fortuita incendia possunt.*” („A véletlen tüzesetek elkerülése végett a császár engedélye nélkül nem szabad sem a városfalnál, sem a városkapunál lakni.”)⁹⁴

Bár szűkebb témánkhoz nem tartozik, mégis érdemes megemlítenünk, hogy a templomok karbantartására – szükség esetén a javítási-helyreállítási munkálatok elvégzésére – a római császárok mindig is különös gondot fordítottak. Suetonius szerint Augustus „a megszentelt épületeket, akár ódonóságuk miatt omlottak össze, akár tűzveszélynek estek áldozatul, helyreállította, s ezekre is, másokra is bőkezűen osztotta az ajándékokat.”⁹⁵ Caligula „Syracusaeben helyreállította az ősrégi, összedőlt városfalakat és az istenek omladozó templomait.”⁹⁶ Claudius (minden bizonnyal a *senatus* ülésén) kezdeményezte, hogy „Venus Erycina előregedett, roskadozó templomát államköltségen újjáépítsék.”⁹⁷ Septimius Severusról pedig a következőket írja életrajzírója: „Igen sok városban láthatók ma is azok a szép középületek, melyeket ő emeltetett. De legnagyobb érdeme az, hogy Rómában restauráltatta mindazokat a nyilvános templomokat, melyeket annyira kikezdett az idő, hogy már-már összedőléssel fenyegettek.”⁹⁸ Igaz, hogy a császárok mindezt elsősorban vallási megfontolásból – az istenek jóindulatának elnyerése céljából – tették, némileg azonban a műemlékvédelem szempontjai is szerepet játszhattak az említett építésügyi határozataik meghozatalában, illetve az ilyen jellegű *senatusi* előterjesztéseik megtételében.

⁹² Ulp. D. 43,6,1,2 (S. P. ford.).

⁹³ Herm. D. 43,6,2 (S. P. ford.).

⁹⁴ Paul. D. 43,6,3 (S. P. ford.).

⁹⁵ Suet. *Aug.* 30 (Kis Ferencné ford.).

⁹⁶ Suet. *Cal.* 21 (Kis Ferencné ford.).

⁹⁷ Suet. *Claud.* 25 (Kis Ferencné ford.).

⁹⁸ SHA *Sev.* 23 (Terényi István ford.).

A késő császárkorban a római polgárok közjogi kötelezettségei (*munera publica*) folyamatosan szélesedtek. A császári rendeletek az utak és a hidak karbantartását (*viarum et pontium sollicitudo*) is e feladatok közé sorolták.⁹⁹

A Római Birodalomban számos olyan jogszabály született, mely a házak lebontását tiltotta, vagy legalább is feltételekhez kötötte. Tarentum municipális alkotmánya (Kr. e. 89–62) a házak lebontásával kapcsolatban következő rendelkezést tartalmazta:

„*Nei quis in oppido quod eius municipi e[r]it aedificium detegito neve dem[olito] neve disturbato, nisei quod non deterius restitutus erit, nisei d[e] s[enatus] s[ententia]. Sei quis adversus ea faxit, quant[i] id aedificium f[u]erit, tantam pequni[a]m municipio dare damnas esto, eiusque pecuniae [que]i volet petiti[o] esto.*” („E *municipium* városában a *senatus* határozata nélkül senki ne fosszon meg a tetejétől, ne bontson le, ne romboljon le épületet, kivéve, ha azt a korábbinál nem rosszabb állapotban újra felépíti. Az, aki ezt megszegi, annyi pénzt köteles a *municipium*nak adni, amennyit az az épület ért, és e pénzért bárki perelheti, aki akarja.”)¹⁰⁰

Kr. u. 44-ben a *senatus consultum Hosidianum* megtiltotta, hogy az épület lebontása és az így nyert építőanyag eladása céljából vásároljanak – akár városi, akár vidéki – házat. A határozat szövege a következő:

„*Cum providentia optimi principis tectis quoque urbis nostrae et totius Italiae aeternitati prospexerit, quibus ipse non solum praecepto augustissimo set etiam exemplo suo prodesset, conveniret[ue] felicitati saeculi instantis pro portione publicorum operum etiam privatorum custodi[r]e, deberentque apstinere se omnes cruentissimo genere negotiationis ne[que] inimicissimam pace faciem inducere ruinis domum villarumque, placere; si quis negotiandi causa emisset quod aedificium, ut diruendo plus acquireret quam quanti emisset, tum duplam pecuniam, qua mercatus eam rem esset, in aerarium inferri, utique de eo nihilo minus ad senatum referretur. Cumquae aeque non oportere[t] malo exemplo vendere quam emere, ut venditores quoque coercerentur, qui scientes dolo malo [co]ntra hanc senatus voluntatem vendissent, placere: tales venditiones inritas fieri. Ceterum testari senatum domini[s nihil] constitui, qui rerum suarum possessores futuri aliquas [partes] earum mutaverint, dum non negotiationis causa id factum [sit].*” („Jóságos uralkodónk városunkat és egész Itáliát az örökkévalóság számára szolgáló építményekkel díszítette, és nem-

⁹⁹ Vö. CTh 11,16,15.18; 15,3,6.

¹⁰⁰ Lex Tar. 32–35 (S. P. ford.). Ld. FIRA I Nr. 18.; E. G. HARDY: *Six Roman Laws*. Oxford, The Clarendon Press, 1911. 108. Vö. ROBINSON (1992) i. m. 36.; Simon J. BARKER – Yuri A. MARANO: Demolition laws in archaeological context. Legislation and architectural re-use in the Roman building industry. In: Patrizio PENSABENE – Marina MILELLA – Francesca CAPRIOLI (eds.): *Decor. Decorazione e architettura nel mondo romano*. Roma, Quasar, 2017. 840.; Loredana CAPPELLETTI: Norme per la tutela degli edifici negli statuti locali (secoli I a.C. – I d.C.). *Bullettino dell'istituto di diritto romano*, vol. 111. (2017) 62.; SALCEDO i. m. 177.

csak legfelségesebb szándékával, hanem példájával is gondozza azokat, azok megóvása érdekében e boldog században közfáradozáson felül a magánosoknak is igyekezettel kell lenniök. Tartózkodnia kell mindenkinek azon kegyetlen ügyletektől és a békés fejlődés ellenére levő tevékenységtől, amely a házak és a majorságok lerombolására törekszik. Ha valaki olyan céllal vásárol építményt, hogy lebontásával a vételárhoz képest többletnyereségre tegyen szert, az annak kétszeresét tartozik a kincstárba befizetni, amennyiért azt vásárolta, és erről a *senatus*nak is be kell számolnia. Minthogy pedig ugyanolyan rossz példát szolgáltat az ilyen célból történő eladás, mint a vétel, tehát az eladókat, akik tudatosan, rosszhiszeműen a *senatus* kifejtett akarata ellenére adnak el, azzal kell büntetni, hogy az ilyen eladások érvénytelenek legyenek. Tanúsítja azonban a *senatus*, hogy nem azokkal a tulajdonosokkal szemben határozott, akik építményeik birtokában azok egyes részeit átépítik, és ezt nem üzérkedés céljából teszik.”¹⁰¹

E tilalmat Kr. u. 56-ban a *senatus consultum Volusianum* megismételte.¹⁰²

A házak lebontását Hadrianus is korlátozta. Életrajza szerint a császár „egyik rendelete kimondta: egyetlen városban sem szabad házat lebontani abból a célból, hogy anyagát más városba szállítsák.”¹⁰³ Marcianus állítása szerint a *senatus* azt is megtiltotta, hogy lebontás céljából hagyjanak másokra házakat hagyomány vagy hitbizomány formájában: „*Aedes destruendae neque legari neque per fideicommissum relinqui possunt: et ita senatus censuit.*”¹⁰⁴

A kereszténység győzelme után a már nem használt pogány templomokat és egyéb híres, régi műemlékeket is lebontották az építőanyagok újrahaznosítása céljából. A római műemlékek ilyen formájú pusztítását Maiorianus császár 458-ban szigorúan megtiltotta. A rendelet – melyet a császár *praefectus urbinak* címzett – így összegzi a tényeket:

„*Aedes si quidem publicas, in quibus omnis Romanae civitatis consistit ornatus, passim dirui plectenda urbani officii suggestione manifestum est. Dum necessaria publico operi saxa finguntur, antiquarum aedium dissipatur speciosa constructio et ut parvum aliquid reparetur, magna diruuntur.*”
(„Nyilvánvaló, hogy azokat a középületeket, amelyek Róma egész városának ékességét képezik, mindenhol lerombolják a városi hivatal büntetendő hozzájárulásával. Miközben azt színlelik, hogy a kövek közmunkáknál szükségese-
sek, a régi épületek pompás szerkezetét megsemmisítik, és azért, hogy valami jelentéktelent kijavítsanak, a jelentőset lerombolják.”)

¹⁰¹ Zlinszky János ford. kis módosítással. Ld. FIRA I Nr. 45.; DIÓSDI György (szerk): *A római jog világa*. Budapest, Gondolat, 1973. 45. Vö. PÓKEZ Kovács Attila: *A principátus közjoga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kadó, 2016. 116.; BARKER–MARANO i. m. 841–842.; CAPELLETTI i. m. 64.

¹⁰² Ld. FIRA I Nr. 45. Vö. BARKER–MARANO i. m. 842.; CAPELLETTI i. m. 64.

¹⁰³ SHA *Hadr.* 18 (Terényi István ford.).

¹⁰⁴ Marci. D. 30,114,9. Vö. ROBINSON (1992) i. m. 38.

Annak érdekében, hogy a továbbiakban ilyen rombolásra ne kerüljön sor, a császár a következőket rendelte el:

„*Idcirco generali lege sancimus cuncta aedificia quaeve in templis aliisque monumentis a veteribus condita propter usum vel amoenitatem publicam subreixerunt, ita a nullo destrui [...]*” („Azért ezzel az általános törvénnyel megtiltjuk, hogy azokat az épületeket, melyeket a régiek templomoknak vagy más emlékműveknek építettek, s a köz használatára vagy gyönyörködtetésére emeltek, bárki is lerombolja [...].”)

A régi középületek bontását engedélyező tisztségviselőket a rendelet értelmében 50 arany összegű pénzbüntetéssel kellett sújtani, az alájuk rendelt hivatalnokokat pedig meg kellett ostromozni és mindkét kezüket le kellett vágni. A középületek megbontásával elvitt építőanyagokat vissza kellett vinni. A régi műemlékeket csak szigorú feltételek mellett, a *senatus* és a császár engedélyével volt szabad lebontani.¹⁰⁵

4. Összegzés

Az ókori Rómában a tulajdonosokat nem lehetett jogilag kötelezni termőföldjeik gondos művelésére. Az erkölcsi szabályok azonban előírták, hogy mindenki kellő gondossággal művelje a saját földjét. Azokkal szemben, akik e kötelességüket megszegték, a *censorok* szigorú szankciókat alkalmaztak.

A mezőgazdasági földek haszonélvezői, bérlői és örökhaszonbérlői nemcsak erkölcsileg, hanem jogilag is kötelezve voltak a gondos földművelésre. Habár e szabályok alapvetően a tulajdonosok jogait védték, közvetve a természetes környezet védelmét is szolgálták.

Más fának jogellenes kivágása *delictumot* képezett. Az elkövető ellen a XII táblás törvény szerint *actio de arboribus succisis*, a *lex Aquilia* alapján *actio legis Aquiliae*, a *praetori* jog szerint *actio arborum furtim caesarum* volt indítható. Ilyen esetben az *interdictum quod vi aut clam* is igénybe vehető volt, ami kártérítésre irányult. A későbbi jogban a fák, illetve a szőlőtőkék jogellenes kivágását *crimennek* minősítették. Alapvetően ezek a szabályok is a tulajdont védték, de közvetve a faállomány védelmét is szolgálták.

A sűrű füstöt kibocsátó szomszéd ellen – az eset körülményeitől függően – többféle jogsegélyt is igénybe lehetett venni (*actio negatoria*, *interdictum uti possidetis*, *actio iniuriarum*, *actio in factum legis Aquiliae*). A városban tilos volt holttestet elégetni. A folyóvizet folyamatosan szennyező szomszéd ellen szintén többféle jogeszközzel fel lehetett lépni (*actio negatoria*, *interdictum uti possidetis*). Kútszennyezés esetén az *interdictum quod vi aut clam* kibocsátására volt lehetőség. A forrás, a vízmeder, illetve

¹⁰⁵ NMaI 4,1 (S. P. ford.). Vö. CZÚTH Béla: Maiorianus császár törvényhozása (Novellae Maioriani, I–XII). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archaeologica*, vol. 6. (1987) 20.; Joseph ALCHERMES: Spolia in Roman Cities of the Late Empire. Legislative Rationales and Architectural Reuse. *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 48. (1994) 176–178.

a szennyvízcsatorna tisztításának gátlása esetén különböző *interdictum*okat lehetett igénybe venni (*interdictum de fonte*, *interdictum de rivis*, *interdictum de cloacis*). A csatorna tisztításába kezdő személy tevékenységével szemben közegészségügyi érdekből *operis novi nuntiatio*-nak nem volt helye. A városi vízvezeték az ingatlantulajdonosok kötelesek voltak tisztítani, a vezetékben folyó víz beszennyezéséért súlyos pénzbüntetés járt.

A háztulajdonosok kötelesek voltak az épületeiket karbantartani, a házuk előtt az út javításáról és tisztításáról gondoskodni. Az utak és a hidak karbantartása a polgári közkötelezettségek közé tartozott, a csatornákat pedig gyakran a közmunkára ítétekkel tisztították ki. A városon belül tilos volt a közterületre ürüléket, dögöt, állati bőrt kidobni. A közterületek, közutak és a szent helyek védelmére különböző *interdictum*ok szolgáltak (*interdictum ne quid in loco publico fiat*, *interdictum de via publica*, *interdictum ne quid in loco sacro fiat*).

Az egyes *municipium*ok alkotmányai (így pl. a *lex municipii Tarentini*) a házak lebontását a városi tanács engedélyéhez kötötték. A *SC Hosidianum* és a *SC Volusianum* megtiltotta, hogy az épületek lebontása és az építőanyaggal való üzérkedés céljából vásároljanak házakat. Maiorianus császár külön rendeletben tiltotta meg a római műemléképületek lebontását.

A római jog tehát számos eszközzel védte mind a természeti, mind az épített környezetet. E védelem persze korántsem volt teljes körű: a Föld állatállományának védelmére például a rómaiak még egyáltalán nem gondoltak.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Igaz, hogy az oroszlánokra való vadászatot egyes császári rendeletek korlátozták (vö. CTh 15,11,1), de ezt csak azért tették, hogy elég oroszlán jusson a császárok által – a nép számára látványosságként – rendezett állatviadalokra, melyeken a vadállatok óriási tömegét pusztították el. Vö. GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*. Miskolc, Novotni Kiadó, 2005. 126–130.

